1. मम विद्यालयः

एषः मम विद्यालयः । मम विद्यालयः अतीव विशालः । अत्र द्वादशश्रेण्यः सन्ति। अस्मिन् विद्यालये सहस्रं छात्राः पठन्ति। शतम् अध्यापकाः अध्यापिकाः च कार्यं कुर्वन्ति। विद्यालयस्य वातावरणम् अतीव आनन्दप्रदम् अस्ति। विद्यालये रसायन–भौतिक– संगणक–विभागाः सन्ति।

अस्माकम् विद्यालये
विशालम्
क्रीडाक्षेत्रम् अस्ति

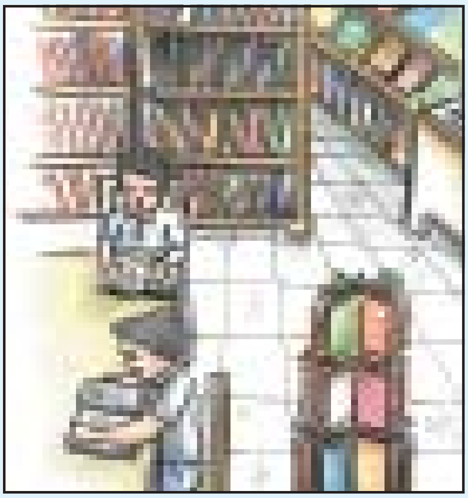

अस्माकं विद्यालये विशाल: पुस्तकालय: अपि अस्ति।

छात्रा: प्रात: प्रार्थनां कुर्वन्ति।

ते क्रीडाक्षेत्रे क्रीडन्ति।

केचित् छात्रा: कन्दुकेन क्रीडन्ति, केचन च यष्टिकाभि: खेलन्ति अन्ये धावन्ति अपरे च उत्पतन्ति।

पुस्तकालये छात्राः पुस्तकानि तूष्णीम् पठन्ति।

मम विद्यालये ध्वनिमुद्रिका, ध्वनिग्राहकम्, ध्वनिविस्तारकयन्त्रम्, प्रक्षेपण-यन्त्रम्, दूरदर्शन-यन्त्रं कृष्णफलकं च अस्ति।

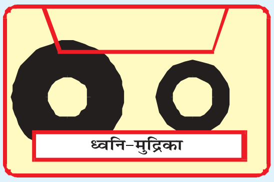

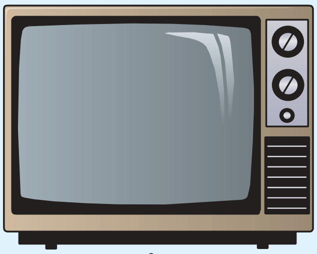
दूरदर्शन-यन्त्रं

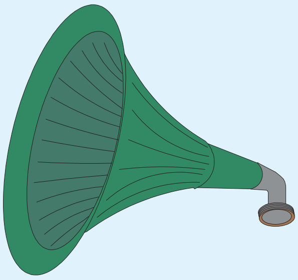
ध्वनिविस्तारकयन्त्रम्

अस्माकं विद्यालये सुन्दरम् उपवनम् अस्ति।

अत्र अनेकानि पुष्पाणि सन्ति।

मालाकारः उपवनं रक्षति। वयम् उपवने अन्यैः छात्रैः सह पाठं पठामः व्यायामं कुर्मः क्रीडामः च।

अनुशीलनम्

1. **उत्तरं शुद्धं चेत् 'आम्', अशुद्धं चेत् 'न' इति लिखत।**

   (i) किं तव विद्यालयः विशालः अस्ति? आम्

   (ii) किं चित्रे शिक्षिका चित्रं लिखति? ☐

   (iii) किं पुस्तकालये छात्राः खेलन्ति? ☐

   (iv) किं विद्यालयस्य पुरतः क्रीडाङ्गणम् अस्ति? ☐

   (v) किम् आचार्यः छात्रान् ताडयति? ☐

   (vi) किं केचन बालाः यष्टिकन्दुकैः क्रीडन्ति? ☐

2. **अधोलिखित - प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत।**

   (i) विद्यालयः कीदृशः अस्ति?

   (ii) विद्यालयस्य वातावरणं कीदृशम् अस्ति?

   (iii) विद्यालये कीदृशः पुस्तकालयः अस्ति?

   (iv) उपवने यूयम् अन्यैः छात्रैः सह किं कुरुथ?

   (v) विद्यालये कति छात्राः सन्ति?

3. पाठं पठित्वा निम्नलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकेन वाक्येन वदत लिखत च।

(i) विद्यालये कति श्रेण्यः सन्ति?

(ii) छात्राः कुत्र तूष्णीं पठन्ति?

(iii) विद्यालयस्य उपवनं कः रक्षति?

(iv) शिक्षिका कृष्णफलके किं करोति?

(v) विद्यालये प्रार्थना कदा भवति?

4. रेखाङ्कित-पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत।

(i) <u>विद्यालये</u> संगणक-विभागः अस्ति।

(ii) छात्राः <u>क्रीडाक्षेत्रे</u> क्रीडन्ति।

(iii) विद्यालये <u>उपवनम्</u> अस्ति।

(iv) <u>प्रधानाचार्यः</u> गुणवान् अस्ति।

(v) अध्यापकः <u>छात्रान्</u> न ताडयति।

5. विपरीतार्थक-पदेन सह मेलनं कुरुत।

	क	ख
(i)	नूतनम्	दुःखम्
(ii)	तूष्णीम्	पुरातनम्
(iii)	सुखम्	लघुः
(iv)	विशालः	उच्चैः

6. प्रदत्त-चित्रेषु के किं कुर्वन्ति इति वदत लिखत च।

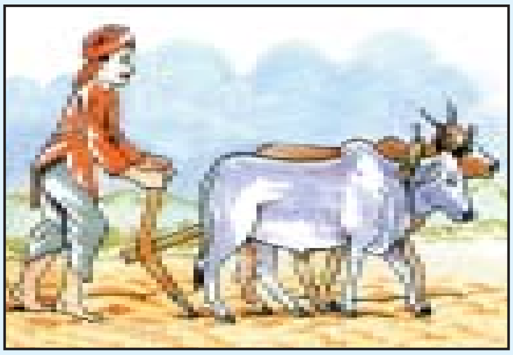

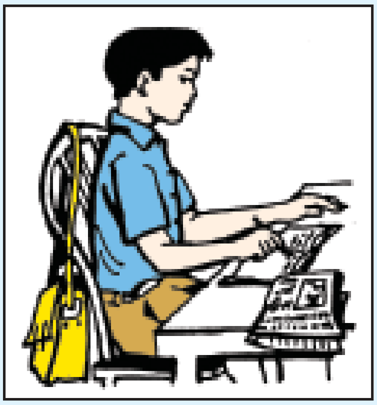

7. किं युष्माकं विद्यालये एतानि वस्तूनि सन्ति?

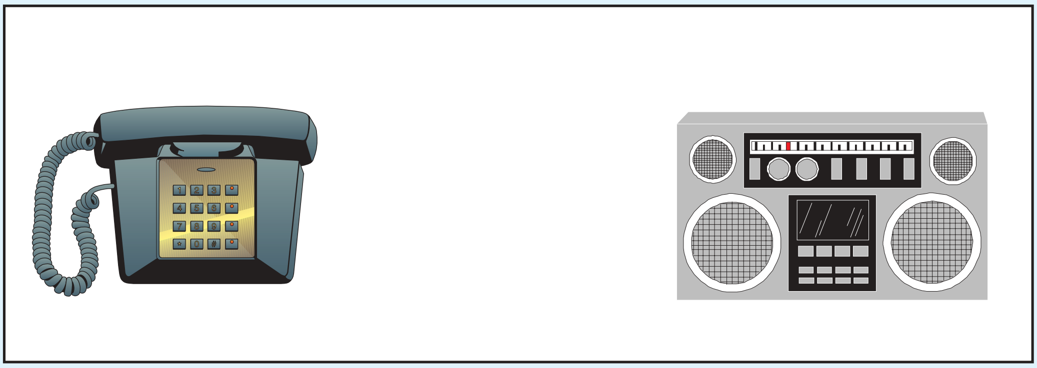

यथा आम्, अस्ति न अस्ति ....

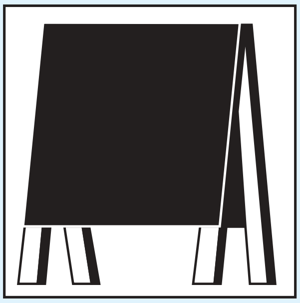
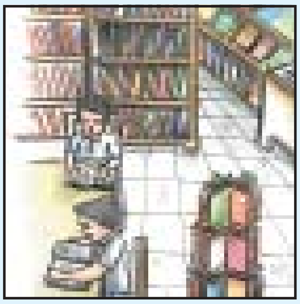
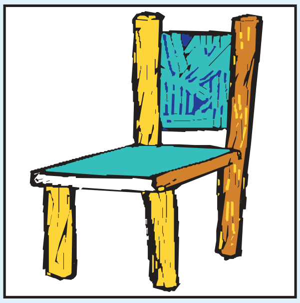

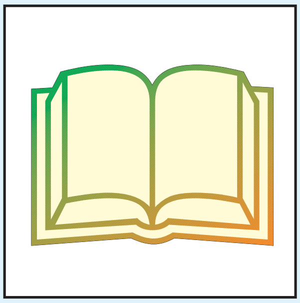
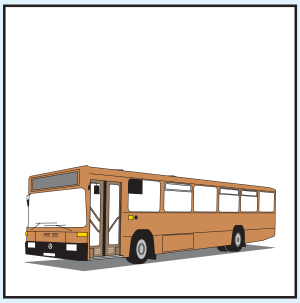
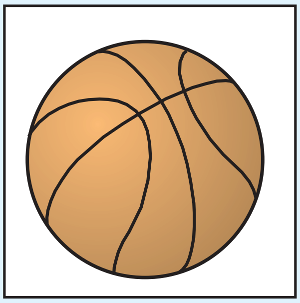

8. अधः प्रदत्तां सारणीं पठत। तदनु समयविषयकं कालांशम् अधिकृत्य प्रदत्तानां प्रश्नानाम् उत्तराणां च मेलनं कुरुत।

प्रश्नाः	**उत्तराणि**
1. प्रातः अष्टवादने छात्राः किं कुर्वन्ति?	1. सार्ध-दशवादने विश्रान्तिवेला अस्ति।
2. सामूहिक-गानं कदा भवति?	2. पादोन-द्विवादने छात्राः जीवविज्ञानं पठन्ति।
3. संस्कृत-कालांशः कदा अस्ति?	3. आम् छात्राः सार्धनववादने रसायनशास्त्रं पठन्ति।
4. सार्ध-द्वादशवादने छात्राः किं कुर्वन्ति?	4. सपादद्विवादने इतिहासस्य कालांशः अस्ति।
5. सार्ध-दशवादने किम् अस्ति?	5. सामूहिक-गानं सपाद-द्वादशवादने भवति।
6. छात्राः पादोनद्विवादने किं पठन्ति?	6. त्रिवादने क्रीडासमयः भवति।
7. किं छात्राः पादोन-एकादशवादने भौतिकं पठन्ति?	7. प्रातः अष्टवादने छात्राः प्रार्थनां कुर्वन्ति।
8. क्रीडासमयः कदा भवति?	8. सार्धद्वादशवादने छात्राः भोजनं कुर्वन्ति।
9. किं छात्राः सार्ध-नववादने रसायन-शास्त्रं पठन्ति?	9. आम्, पादोन-एकादशवादने छात्राः भौतिकं पठन्ति।
10. इतिहासस्य कालांशः कदा अस्ति?	10. संस्कृतकालांशः सार्ध-अष्टवादने अस्ति।

2. जन्तुशाला

(वरुणः तरुणः अन्ये बालकाः च वार्तालापं कुर्वन्ति)

तरुणः – मित्र वरुण! अद्य अहं विद्यालयं न गच्छामि।

वरुणः – किं कारणम्?

तरुणः – मम मातुलः दिल्लीनगरात् आगतः । तेन सह अद्य अहं जन्तुशालाम् गच्छामि। तत्र अनेकान् जन्तून् पश्यामि।

वरुणः – अहम् अपि जनकेन सह बसयानेन आगच्छामि।

तरुणः – जानासि किम्?

वरुणः – जानामि। एषा जन्तुशाला वण्डलूर्-प्रदेशे अस्ति।

तरुणः – वयं सर्वे मित्रैः सह जन्तुशालां गच्छामः ।
अहम् अपि आगच्छामि। वण्डलूर्-प्रदेशः दूरे अस्ति।
(बालाः उच्चैः करतालं वादयन्ति)
(मित्रैः सह तत्र गच्छन्ति, प्रवेशचिटिकां क्रीणन्ति अन्तः प्रविशन्ति च)

तरुणः – तात! कः एषः विशालकायः?

तातः – एषः गण्डकः । भो वरुण! अत्र विविधवर्णान् चटकान् पश्य।

वरुणः – अहो, अतिरमणीयाः !
(अन्यत्र गच्छन्ति)

तरुणः – तात! अत्र जलाशये हंसाः तरन्ति।

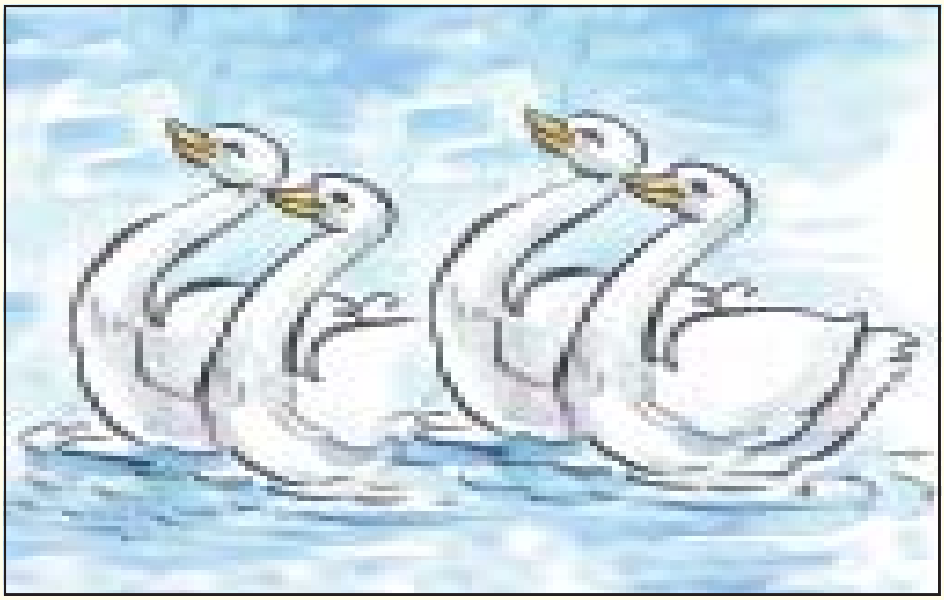

तातः – बालाः! हंसः श्वेतवर्णः सुन्दरः च। वयं क्रमेण अन्यान् जन्तून् द्रक्ष्यामः । एषः गण्डकः अतीव बलवान्।

वरुणः – तात! न कोऽपि एनं मारयितुम् समर्थः इति अहं चिन्तयामि।

तातः – अथ किम्? अत्र अयःपञ्जरके सिंहम् न पश्यसि? एषः वनराजः क्षणेन एव गण्डकं गजं वा हन्तुम् समर्थः ।

तरुणः – तात, ये जन्तवः अत्र वसन्ति, तेषां भोजनस्य व्यवस्थां कः करोति?

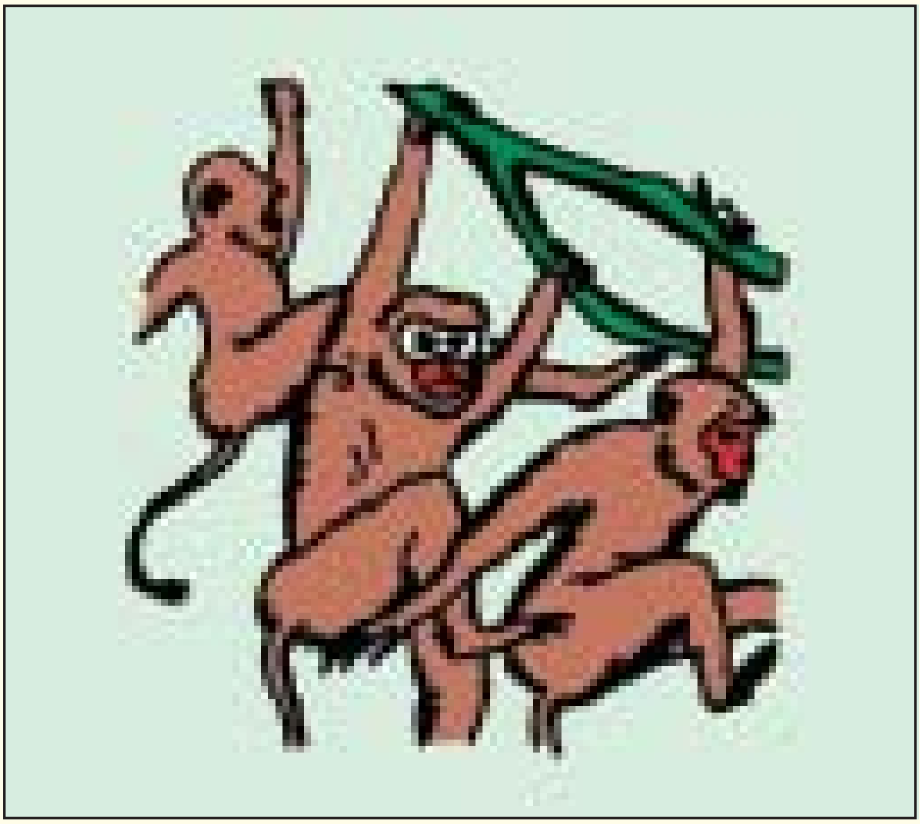

तातः – तत्र सेवकः भवति। सः भोजनस्य व्यवस्थां करोति तस्य रक्षणं च करोति।

वरुणः – हे तरुण! अत्र केचन वानराः कूर्दन्ति।

तरुणः – अहं वानरेभ्यः फलानि यच्छामि।

वरुणः – तरुण! अत्र पश्य। एषः गजः महाकायः पशुः अस्ति।

तरुणः – आम्! अहं गजम् आरोहामि।
(गजारोहणं करोति)

वरुणः – अत्र शुकाः, बकाः, सारसाः, मयूराः च स्वच्छन्दं विहरन्ति। एतेषु शुकः हरितः सुन्दरः च।

तरुणः – अत्र वयं सिंहशावकान्, सिंहान्, व्याघ्रान्, मकरान्, भल्लूकान् च पश्यामः ।

तातः – शोभनम्। वयं श्रान्ताः स्मः । एकत्र उपविशामः । भोजनात् पश्चात् अन्यान् जन्तून् द्रक्ष्यामः ।

(सर्वे भोजनाय उपविशन्ति।)

अनुशीलनम्

1. आम् अथवा न इति लिखत।

(i) किं जन्तुशाला वण्डलूर-प्रदेशे अस्ति? ☐

(ii) किं वण्डलूर-प्रदेशः दिल्लीनगरे अस्ति? ☐

(iii) किं शुकस्य वर्णः कृष्णः अस्ति? ☐

(iv) किं गजः स्थूलः अस्ति? ☐

(v) किं हंसः पीतवर्णः अस्ति? ☐

2. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तरं एकेन/पदेन लिखत।

(i) जन्तुशाला कुत्र अस्ति?

(ii) कः दिल्लीनगरात् आगच्छत्?

(iii) त्वम् केन सह आगच्छः?

(iv) तरुणः वानरेभ्यः किं यच्छति?

(v) शुकस्य वर्णः कः?

3. एकेन वाक्येन उत्तरत।

(i) तरुणः केन सह जन्तुशालाम् अगच्छत्?

(ii) गजम् कः आरोहति?

(iii) हंसस्य वर्णः कः?

(iv) पञ्जरे कः तिष्ठति?

(v) गण्डकः कुत्र अस्ति?

4. उचितपदैः रिक्तस्थानानि पूरयत।

(जनकेन, वानराय, सिंहशावकान्, गण्डकः, शुकः)

(i) अहं ---------- फलानि अयच्छम्।

(ii) ---------- अतीव स्थूलः पशुः अस्ति।

(iii) अहं ---------- सह जन्तुशालाम् अगच्छम्।

(iv) वयं ---------- मकरान्, गण्डकान् च अपश्याम।

(v) ---------- हरितवर्णः अस्ति।

5. रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत।

(i) अहं <u>वानराय</u> फलम् अयच्छम्।

(ii) <u>गण्डकः</u> बलवान् पशुः अस्ति।

(iii) अहं <u>भल्लूकान्</u> अपश्यम्।

(iv) <u>जन्तुशाला</u> वण्डलूर्-प्रदेशे अस्ति।

6. विपरीतार्थक-पदानां मेलनं कुरुत।

	क	ख
(i)	स्थूलः	असुन्दरम्
(ii)	सुन्दरम्	सूक्ष्मः
(iii)	मित्रम्	निकटम्
(iv)	दूरम्	शत्रुः

7. पाठात् अव्ययपदानि चित्वा लिखत।

यथा – अपि

8. मञ्जूषायां प्रदत्तेषु पशुषु कः ग्राम्यः, कः वन्यः इति लिखत।

वानरः, वृषभः, गजः, बिडालः,
कुक्कुरः, अजः, सिंहः, भल्लूकः,
चित्रकः, धेनुः, शृगालः, व्याघ्रः,
घोटकः, गण्डकः

ग्राम्यः	वन्यः
(i)	(i)
(ii)	(ii)
(iii)	(iii)
(iv)	(iv)
(v)	(v)
(vi)	(vi)
(vii)	(vii)

3. सुभाषितानि-1

वयम् पठामः

वयम् क्रीडामः

पठामः विविधान् पाठान् सानन्दं ध्यानपूर्वकम्।
ततः क्रीडाङ्गणं गत्वा खेलामः बन्धवो वयम्।।

संख्याक्रमानुसारेण अन्वयस्य पूर्तिः अधः प्रदत्ते स्थाने करणीया।

(7) पठामः (3) विविधान् (4) पाठान् (5) सानन्दं (6) ध्यानपूर्वकं (8) ततः (9) क्रीडाङ्गणं (10) गत्वा (11) खेलामः (2) बन्धवः (1) वयं

अन्वयः

....

....

....

अनुशीलनम्

1. 'आम्' अथवा 'न' इति वदत।

उत्तराणि

(i) किं वयं विविधान् पाठान् पठामः? --------

(ii) किं वयं विविधान् पाठान् सानन्दं ध्यानपूर्वकं च पठामः? --------

(iii) किं वयं पठनात् परं क्रीडाङ्गणं गत्वा खेलामः? --------

(iv) किं वयं सर्वे बन्धवः? --------

2. एकेन वाक्येन उत्तरं देहि।

(i) यूयं विद्यालये किं किं पठथ? ----------------

(ii) यूयं विद्यालये कथं पठथ? ----------------

(iii) यूयं कदा खेलथ? ----------------

(iv) यूयं कुत्र खेलथ? ----------------

(v) किं यूयं सर्वे बन्धवः? ----------------

अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ।

चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम्।।2।।

संख्याक्रमानुसारेण अन्वयस्य पूर्तिः अधःप्रदत्ते स्थाने करणीया।

(2) नित्यं (5) आयुः, विद्या, यशः, बलम् (इति एतानि)
(1) अभिवादनशीलस्य (4) तस्य (3) वृद्धोपसेविनः (7) वर्धन्ते
(6) चत्वारि

अन्वयः

....

....

....

अनुशीलनम्

1. आम् अथवा न इति लिखत।

		उत्तराणि
(i)	किम् अभिवादनशीलस्य आयुः वर्धते?	--------
(ii)	किं नित्यं वृद्धोपसेविनः यशः वर्धते?	--------
(iii)	किम् अभिवादनशीलस्य विद्या क्षीयते?	--------
(iv)	किं वृद्धोपसेविनः बलं क्षीयते?	--------

2. अधोलिखित-प्रश्नानाम् उत्तराणि एकेन-पदेन लिखत।

(i)	अभिवादनशीलस्य किं किं वर्धते?	--------
(ii)	कस्य चत्वारि वर्धन्ते?	--------

भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या गीर्वाणभारती।
तत्रापि मधुरं काव्यं तस्मादपि सुभाषितम्।।3।।

संख्याक्रमानुसारेण अन्वयस्य पूर्तिः अधःप्रदत्ते स्थाने करणीया

(1) भाषासु (5) दिव्या (च) (3) मुख्या (2) गीर्वाणभारती (4) मधुरा (10) सुभाषितं (मधुरतरम्) (7) काव्यं (9) तस्मादपि (6) तत्रापि (8) मधुरं

अन्वयः

....

....

....

अनुशीलनम्

1. आम् अथवा न इति लिखत।

उत्तराणि

(i) किं भाषासु गीर्वाणभारती मुख्या? --------

(ii) किं काव्यात् सुभाषितं मधुरतरम्? --------

(iii) किं भाषासु काव्यम् मधुरम्? --------

(iv) किं भाषासु गीर्वाणभारती दिव्या? --------

(v) भाषाणां मध्ये का भाषा मुख्या, मधुरा दिव्या च? --------

छायामन्यस्य कुर्वन्ति तिष्ठन्ति स्वयमातपे।
फलान्यपि परार्थाय वृक्षाः सत्पुरुषा इव।।4।।

संख्याक्रमानुसारेण अन्वयस्य पूर्तिः अधः प्रदत्ते स्थाने करणीया

(4) कुर्वन्ति (1) वृक्षाः (2) सत्पुरुषाः इव (3) अन्यस्य छायां (5) स्वयम् (6) आतपे (9) परार्थाय (7) तिष्ठन्ति (8) फलानि अपि (10) यच्छन्ति

अन्वयः

....

....

....

अनुशीलनम्

1. **आम् अथवा न इति लिखत।**

उत्तराणि

(i) किं वृक्षाः स्वस्य अर्थे छायां कुर्वन्ति? --------

(ii) किं वृक्षाः सत्पुरुषा इव सन्ति? --------

(iii) किं तरवः आतपे तिष्ठन्ति? --------

(iv) किं पादपाः फलानि स्वयमेव खादन्ति? --------

(v) किं वृक्षाः सत्पुरुषा इव परोपकारिणः? --------

2. **अधोलिखित-प्रश्नानाम् उत्तराणि एकेन पदेन लिखत।**

(i) वृक्षाः छायां कस्मै यच्छन्ति? --------

(ii) पादपाः स्वयं कुत्र तिष्ठन्ति? --------

(iii) के सत्पुरुषा इव भवन्ति? --------

3. **समानार्थकपदैः सह मेलयत।**

		उत्तराणि
दिनकरः	सत्पुरुषः	....
तरुः	सूर्यः	....
सज्जनः	वृक्षः	....

4. रेखाङ्कितपदम् अधिकृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत।

उत्तराणि

(i) वृक्षाः **छायाम्** अन्यस्य कुर्वन्ति। ....

(ii) वृक्षाः स्वयम् **आतपे** तिष्ठन्ति। ....

(iii) **वृक्षाः** सत्पुरुषा इव। ....

(iv) वृक्षाः **फलानि** परार्थाय यच्छन्ति। ....

4. कोणार्कः

(एकस्मिन् विद्यालये आचार्य-छात्राणां मध्ये शैक्षिक-भ्रमण-विषये संवादः प्रचलति।)

आचार्यः - प्रिय-छात्राः! सुप्रभातम्।

छात्राः - सुप्रभातम् आर्य! नमोऽस्तु।

आचार्यः - नमोऽस्तु। युष्माभिः शैक्षिक-भ्रमणं कृतम्?

छात्राः - आम् आर्य!

आचार्यः - किं यूयं सर्वे प्रसन्नाः?

छात्राः – आम्, वयं सर्वे प्रसन्नाः एव।

आचार्यः – अतिशोभनम्। यूयं कुत्र अगच्छत?

सुशीलः – आर्य, वयं कोणार्कमन्दिरम् अगच्छाम।

आचार्यः – साधु। सुनीते, जानासि, कोणार्कः कुत्र अस्ति?

सुनीता – जानामि आर्य, कोणार्कः ओरिसाप्रदेशे अस्ति।

आचार्यः – गोविन्द, त्वं कथय, किमर्थम् इदं मन्दिरं कोणार्कः इति कथ्यते?

गोविन्दः – जानामि आर्य! अर्कस्य अर्थात् सूर्यस्य कोणः एतद् मन्दिरं प्रथमं स्पृशति। अतः अस्य नाम कोणार्कः ।

आचार्यः – समीचीनम्। मेधे, त्वं वद, कोणार्कमन्दिरस्य आकारः कीदृशः?

मेधा – कोणार्कमन्दिरं रथरूपम् अस्ति। तस्य द्वादश चक्राणि सन्ति।

आचार्यः – शोभनम्। प्रिय-छात्राः! कोणार्कः भारतस्य प्रसिद्धं पर्यटनस्थानम् अस्ति। सुरेश! ओरिसाप्रदेशस्य अन्येषां पर्यटनस्थानानां नामानि यदि जानासि तर्हि कथय।

सुरेशः – अहं कथयामि आर्य! तत्र प्रसिद्धम् पुरीस्थम् जगन्नाथमन्दिरम् अपि अस्ति।

आचार्यः – शोभनम्। वयं सर्वे तत्र गत्वा कोणार्कमन्दिरस्य ओरिसाप्रदेशस्य च शोभां पुनः द्रक्ष्यामः ।

अनुशीलनम्

1. आम्/न इति लिखत।

1. किं कोणार्कः ओरिसाप्रदेशे अस्ति? ....
2. किं कोणार्कः प्रसिद्धं मन्दिरम् अस्ति? ....
3. किम् अर्कः चन्द्रस्य पर्यायः? ....
4. किं कोणार्करथे त्रीणि चक्राणि सन्ति? ....
5. किं पुरीस्थं जगन्नाथमन्दिरम् ओरिसाप्रदेशस्य प्रसिद्धं पर्यटनस्थानम् अस्ति? ....

2. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकेन पदेन लिखत।

1. कोणार्कः कुत्र अस्ति? ....
2. सर्वे छात्राः कुत्र अगच्छन्? ....
3. कोणार्करथस्य द्वादश काभि सन्ति? ....
4. कोणार्कः कस्य प्रदेशस्य प्रसिद्धपर्यटन-स्थानम्? ....

3. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकेन वाक्येन लिखत।

1. छात्राः कुत्र अगच्छन्?

   ....

2. कोणार्कः कुत्र अस्ति?

....

3. कोणार्कमन्दिरस्य आकारः कीदृशः अस्ति?

....

4. ओरिसाप्रदेशस्य केषाञ्चन पर्यटन–स्थानानां नामानि लिखत।

....

4. निम्नलिखितेषु पदेषु समुचितं पर्यायपदं पाठात् चित्वा लिखत।

साधु –

सौन्दर्यम् –

सूर्यः –

विख्यातः –

देवालयः –

5. विलोममेलनं कुरुत।

प्रसिद्धः	न
प्रियः	अप्रसिद्धः
विशेषः	अनवगतम्
आम्	अप्रियः
अवगतम्	अविशेषः

5. बुद्धिमान् काकः

एकः काकः आहाराय इतस्ततः अभ्रमत्। तदा सः अपूप-भाण्डात् एकम् अपूपम् अपाहरत्। पश्चात् वृक्षस्य उपरि उपाविशत्। सः अचिन्तयत्-''अहो, महत् भाग्यं मम! स्वादिष्टम् अपूपं भक्षयामि इति। तदा कश्चित् जम्बूकः तस्य वृक्षस्य समीपम् आगच्छत्। सः काकस्य मुखे अपूपम् अपश्यत्। सः अचिन्तयत् - ''केनापि उपायेन अपूपम्। अपहरामि।'' ततः श्रृगालः तं काकम् अवदत् - ''मित्र! चिरात् त्वां पश्यामि। किं कुशली भबान्? खगेषु भवान् एव सुन्दरः, सुमधुरः गायकः। कृपया एकं गानम् गायतु।'' बुद्धिमान् काकः अपूपं पादयोः अधः

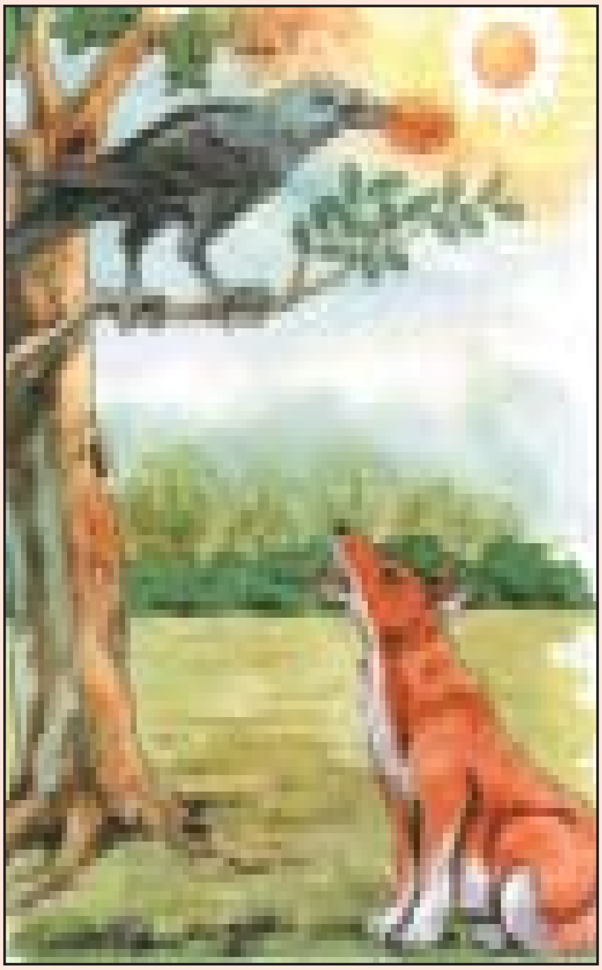

स्थापयित्वा कर्कशस्वरेण 'का' 'का' इति शब्दम् अकरोत्। वञ्चितश्रृंगालः दुःखितः अभवत्। काकः श्रृगालम् अवदत् – रे रे श्रृगाल, अहं न मूर्खः। गताः ते दिवसाः। अधुना अहम् अपि बुद्धिमान् अस्मि। लज्जितः श्रृगालः दूरम् अधावत्।

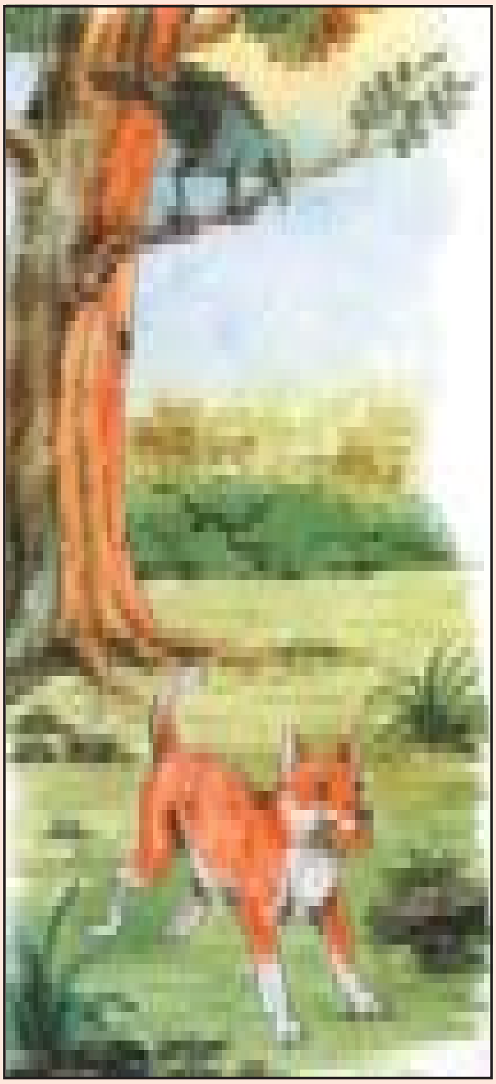

अनुशीलनम्

1. आम् अथवा न इति लिखत।

उत्तराणि

(i) किं काकः अपूपम् अपाहरत्? --------

(ii) किं शृगालः चिन्तयति "अहो, महत् भाग्यं मम" इति। --------

(iii) किं शृगालः वृक्षस्य शाखायाम् उपाविशत्। --------

(iv) किं काकस्य मुखात् अपूपः अपतत्? --------

(v) किं शृगालः सन्तुष्टः अभवत्? --------

2. अधोलिखित-प्रश्नानाम् उत्तराणि एकेन वाक्येन लिखत।

(i) कः अपूपम् अपाहरत्? ---------------

(ii) काकः किम् अचिन्तयत्? ---------------

(iii) वृक्षस्य समीपे कः आगच्छत्? ---------------

(iv) काकं दृष्ट्वा शृगालः किम् अवदत्? ---------------

(v) काकः शृगालं किम् अकथयत्? ---------------

3. उचितपदेन रिक्तस्थानं पूरयत।

(दूरं, मुखे, चतुरः, मूर्खः)

(i) एकः काकः --------- अपूपं ग्रहीत्वा उपविष्टः ।

(ii) काकः अतीव --------- आसीत्।

(iii) रे रे श्रृगाल! अहं --------- नास्मि।

(iv) श्रृगालः मुखम् अधः कृत्वा --------- अधावत्।

4. कथां पठित्वा निम्नलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकेन पदेन लिखत।

(i) कः अपूपम् अपाहरत्?

(ii) कः कुत्र उपाविशत्?

(iii) "केनापि उपायेन अपूपम् अपहरामि" इति कः अचिन्तयत्?

(iv) काकः अपूपं कुत्र स्थापयित्वा अगायत्?

5. रेखाङ्कित-पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत।

(i) <u>काकः</u> आहाराय इतस्ततः अभ्रमत्।

(ii) काकः <u>वृक्षस्य शाखायाम्</u> उपाविशत्।

(iii) श्रृगालः काकस्य मुखे <u>अपूपम्</u> अपश्यत्।

(iv) काकः पादयोः अधः अपूपं स्थापयित्वा <u>गानम्</u> अगायत्।

(v) लज्जितः श्रृगालः मुखम् अधः कृत्वा <u>दूरम्</u> पलायितः ।

6. अधोलिखित-पदानां मेलनं विलोमशब्दैः सह कुरुत।

क		ख	
1.	सुन्दरः	1.	निकटम्
2.	दु:खी	2.	कर्कशः
3.	अधः	3.	असुन्दरः
4.	मधुरः	4.	सुखी
5.	मूर्खः	5.	उपरि
6.	दूरम्	6.	चतुरः

7. चित्रं दृष्ट्वा उचितपदैः कथां पूरयत।

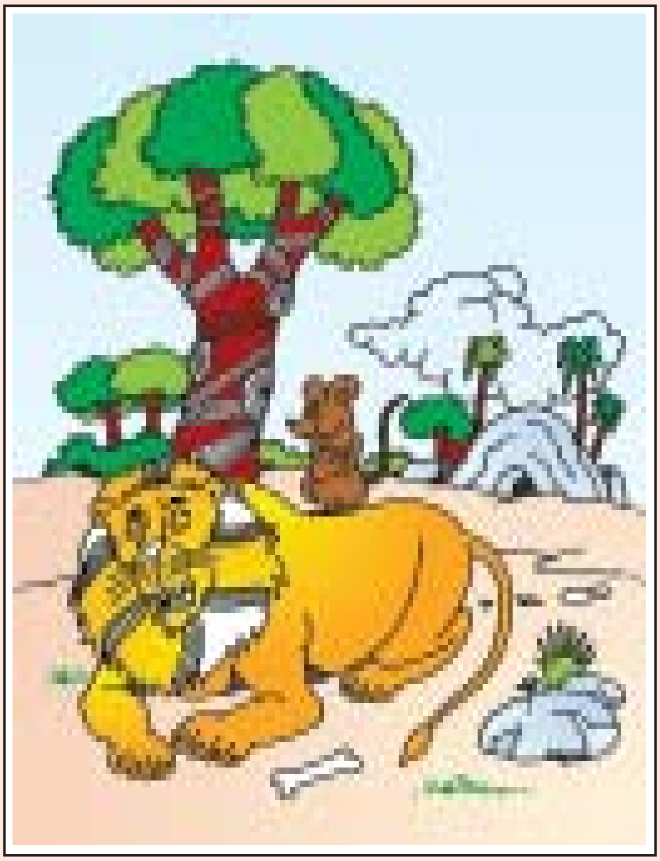

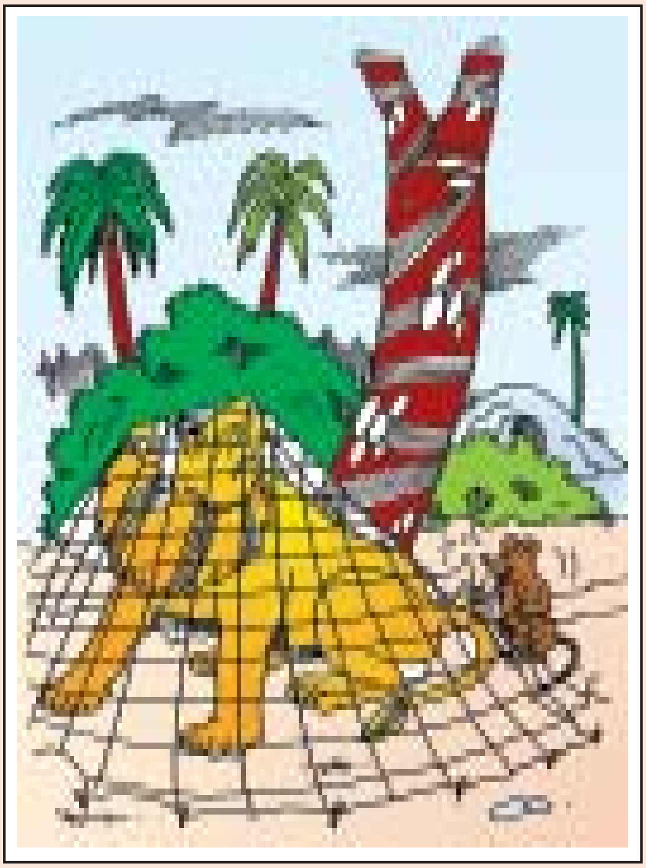

सिंहः मूषकश्च

एकस्मिन् -------- (वन) एकः सिंहः अवसत्। एकदा सः -------- (वृक्ष) नीचैः सुप्तः आसीत्। एकः मूषकः तस्य शरीरे इतस्ततः -------- (धाव् लङ्)। तेन सिंहः प्रबुद्धः । सः मूषकाय अक्रुध्यत्। मूषकः अवदत्, "भो वनराज। -------- (अस्मद्) दयां कुरु। अहं यथाकालं भवतः सहायतां -------- (कृ लृट्)।" सिंहः मूषकम् -------- (मुच् लङ्)। एकदा सिंहः व्याधस्य जाले बद्धः अभवत्। तदा सः -------- (गर्ज् लङ्)। तत्

आकर्ण्य मूषकः तत्र आगच्छत् अवदत् च–‘‘भो राजन्, अहं जालं कृन्तामि। भवान् चिन्तां न करोतु। ततः सः मूषकः जालम् --------- (कृत् लङ्) तेन मुक्तः अभवत्। प्रसन्नः च अवदत् – ‘‘भो मित्र मूषक! --------- (अस्मद्) प्रसन्नः अस्मि।’’

6. कालिदासः

छात्राः – नमस्ते आचार्यवर्य!

अध्यापकः – प्रिय-छात्राः । मङ्गलानि भवन्तु। उपविशत। पश्यन्तु इदं चित्रं।

सर्वे – पश्यामः गुरुवर्य!

अध्यापकः – चित्रे किं पश्यथ? सुरेश, त्वं कथय।

सुरेशः – एतत् भारतस्य मानचित्रम् अस्ति।

अध्यापकः – समीचीनम्। गिरीश, त्वं वद। चित्रे किमपि अन्यत्

पश्यसि?

गिरीशः – आम् महोदय! एकस्य महापुरुषस्य चित्रं पश्यामि। कोऽयं महापुरुषः? कृपया वदतु।

अध्यापकः – अस्य महापुरुषस्य नाम महाकविः कालिदासः ।

गणेशः – गुरुदेव! किं किं लिखितम् अनेन महापुरुषेण?

अध्यापक – समीचीनः प्रश्नः । अधः प्रदत्तं चित्रं पश्य। अत्र किं किम् अस्ति?

गणेशः – गुरुदेव! अत्र अनेकानि पुस्तकानि सन्ति।

अध्यापकः – नामानि पठित्वा कथय।

गणेशः – कुमारसम्भवम्, रघुवंशम्, मेघदूतम्, ऋतुसंहारम्, अभिज्ञानशाकुन्तलम्, विक्रमोर्वशीयम्, मालविकाग्निमित्रम्।

अध्यापकः – अतिशोभनम्।

दिनेशः – आचार्य! अयं कविः कुत्र अवसत्?

अध्यापकः – वत्स दिनेश! मानचित्रं पश्य। तत्रैव लिखितम् अस्ति।

दिनेशः – पश्यामि गुरो! 'उज्जयिनी' इति लिखितम्।

अध्यापकः – शोभनम्। उज्जयिनी एव एतस्य महाकवेः जन्मस्थानम्। तत्रैव अवसत् सः। भुवनेश! त्वं वद, उज्जयिनी कस्मिन् प्रदेशे अस्ति?

भुवनेशः – आचार्य! मध्यप्रदेशे अस्ति इति।

अध्यापकः – समीचीनम्।

प्रिय-छात्राः! ध्यानेन शृणुत। एतेषु पुस्तकेषु भारतीय-संस्कृतिः वर्णिता। अयं कविः कालिदासः राजा भोजस्य सभायाम् आसीत्। राजा भोज : कालिदासस्य परमं मित्रम् आसीत्। अयं संस्कृतसाहित्यस्य भारतदेशस्य च रत्नम् अस्ति।

अनुशीलनम्

1. आम् अथवा न इति लिखत।

	उत्तराणि
(i) किम् अस्मिन् पाठे भारतस्य मानचित्रं प्रदर्शितम्?	....
(ii) किं मानचित्रे अन्यस्य कस्यापि चित्रम् अस्ति?	....
(iii) किम् इदं चित्रं महाकवेः कालिदासस्य अस्ति?	....
(iv) किम् अभिज्ञानशाकुन्तलम् इति नाटकस्य लेखकः महाकविः कालिदासः?	....
(v) किं रघुवंशमहाकाव्यम् अपि महाकविना कालिदासेन लिखितम्?	....

2. अधोलिखित-प्रश्नानाम् उत्तराणि एकेन-पदेन लिखत।

(i) अस्माकं देशस्य महाकविः कः?	....
(ii) कालिदासः कुत्र अवसत्?	....
(iii) महाकविः कालिदासः कुत्र अवसत्?	....

(iv) ''मेघदूतम्'' नाम गीतिकाव्यं केन लिखितम्? ....

3. रेखाङ्कित-पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत।

(i) <u>भारतस्य</u> मानचित्रम्।

(ii) अयं <u>महाकविः</u> अस्ति।

(iii) चित्रे <u>सप्त</u> पुस्तकानि सन्ति।

(iv) कालिदासः <u>उज्जयिन्याम्</u> अवसत्।

(v) <u>कालिदासः</u> साहित्यमालायाः रत्नम् अस्ति।

4. एकेन वाक्येन उत्तराणि देयानि।

(i) कालिदासः कस्य सभायाम् आसीत्?

(ii) कालिदासस्य मित्रं कः आसीत्?

(iii) अस्य रचनासु कस्य संस्कृतिः वर्णिता अस्ति?

(iv) कालिदासस्य जन्मस्थानं किम्?

5. मञ्जूषायाः चित्वा द्वे पर्यायवाची पदे लिखत –

सेवकः, शिक्षकः, भूपतिः, भृत्यः, अध्यापकः, नृपः

उत्तराणि –

1.

2.

6. कोष्ठकगतं शुद्धं पदम् इति अनेन चिह्नेन चिह्नयत।

1. कालिदासेन समानः न कोऽपि .... (आसीत्/आसन्)

2. कालिदासः .... आसीत्। (महाकविः/सामान्यकविः)

3. कालिदासः भोजस्य .... आसीत्। (मित्रं/शत्रुः)

4. अयं कविः .... अवसत्। (उज्जयिनीनगरे/दिल्लीनगरे)

7. कालिदासेन लिखितानां पुस्तकानां नामानि लिखत।

1. .... 2. ....

3. .... 4. ....

5. .... 6. ....

7. ....

7. क्रीडादिवसः

(एकस्मिन् विद्यालये क्रीडादिवसः अस्ति।
तदा द्वौ छात्रौ परस्परं वार्तालापं कुरुतः।)

सुनीलः – प्रिय मित्र अनिल! अद्य त्वम् अतिप्रसन्नः असि। किं कारणम्?

अनिलः – आश्चर्यम्! त्वं न जानासि? अस्माकं विद्यालये अद्य क्रीडादिवसः अस्ति।

सुनीलः – क्रीडादिवसः! अस्माकं प्रियः उत्सवः।

अनिलः – आम्। जानासि? अद्य क्रीडाङ्गणे दीपशिखाम् अहम् एव वहामि।

सुनीलः – अतिशोभनम्। शुभ-समाचारः अयम्। प्रतिवर्षं त्वम् एव
धावन-प्रतियोगितायाम्,
दीर्घ-उत्पतन-प्रतियोगितायाम्,
पादकन्दुक-क्रीडायां,
खो-खो- क्रीडायां च
सर्वोत्तम-योग्यता- पत्रं
प्राप्नोषि। अस्मिन् वर्षे
अपि तत् प्राप्तुं प्रयत्नं कुरु।

अनिलः – अवश्यं करोमि बन्धो!

सुनीलः – अस्य उत्सवस्य मुख्यः अतिथिः कः?

अनिलः – अस्माकं राज्यस्य खेलमन्त्री।

सुनीलः – एवम् महान् प्रमोदः ।

अनिलः – सः एव पारितोषिकाणि वितरिष्यति।

सुनीलः – समीचीनम्। तस्य हस्तात् पदकस्य पारितोषिकस्य च ग्रहणं गौरवाय एव। अधुना गन्तव्यम्। सायङ्काले तव गृहम् आगमिष्यामि।

अनिलः – कृपया आगच्छ। अहं प्रीतिभोजनं दास्यामि।

सुनीलः – धन्यवादाः । पुनः मेलिष्यावः ।

योग्यताविस्तारः

अस्मिन् सन्दर्भे छात्राणां मध्ये चतसणां क्रीडानां परिचयः अस्ति–

(1) धावन-प्रतियोगिता,

(2) खो-खो-क्रीडा,

(3) पादकन्दुक-प्रतियोगिता,

(4) चतुरङ्ग-क्रीडा च।

खो-खो-क्रीडा – छात्राणां द्वे दले भवतः । प्रत्येक-दले नव क्रीडकाः भवन्ति। एकस्य दलस्य क्रीडकाः अपरदलस्य क्रीडकान् स्प्रष्टुं प्रयत्नं कुर्वन्ति। ते उत्साहेन खेलन्ति। द्वितीयस्य दलस्य क्रीडकाः आत्मरक्षणं कुर्वन्तिं ते स्पृष्टा भवितुं न इच्छन्ति। स्पृष्टः क्रीडकः खेलबाह्यः भवति।

रंजयत

पादकन्दुक-प्रतियोगिता

पादकन्दुक-प्रतियोगिता

अत्र द्वे दले स्तः । प्रत्येक-दले एकादश क्रीडकाः सन्ति। अत्रापि एकः निर्णायकः अस्ति। सः क्रीडायाः समयम् अनुशासनं च पालयति। यत् दलं लक्ष्यं प्रति अधिकतमं कन्दुकं क्षिपति तत् विजयं प्राप्नोति।

अनुशीलनम्

1. **पाठं पठित्वा अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि आम् अथवा न इति कृत्वा लिखत।**

   1. किं क्रीडादिवसः छात्राणां प्रियः उत्सवः अस्ति? ☐
   2. किं क्रीडादिवसे दीपशिखायाः वहनं भवति? ☐
   3. किम् अस्मिन् अवसरे सुनीलगवास्करः मुख्यः अतिथिः अस्ति? ☐
   4. किं विद्यालयस्य प्राचार्यः पारितोषिकं वितरति? ☐

2. **पर्यायवाचक-शब्दयोः मेलनं कुरुत।**

यथा प्रतियोगिता	–	*स्पर्धा*
क्रीडाङ्गणम्	–	ग्रहणम्
पारितोषिकम्	–	अधुना
नैपुण्यम्	–	क्रीडाक्षेत्रम्
इदानीम्	–	पुरस्कारः
स्वीकरणम्	–	कुशलता

3. विपरीतार्थस्य शब्दस्य मेलनं कुरुत।

कीर्तिः	अयोग्यः
गच्छामि	सायङ्काले
योग्यः	दुःखितः
प्रसन्नः	पराजितः
प्रातःकाले	आगच्छामि
विक्रान्तः	अपकीर्तिः

4. चित्रे प्रवर्तमानां क्रीडाम् अधिकृत्य त्रीणि वाक्यानि लिखत।

(i) ....

(ii) ....

(iii) ....

(i) ....

(ii) ....

(iii) ....

(i) ....

(ii) ....

(iii) ....

8. सूर्याय नमः

राधिका – प्रिये शोभने!

अस्य पाठस्य चित्रं पश्य।

शोभना – पश्यामि राधिके! पश्यामि।

राधिका – भवतु। चित्रे किं पश्यसि?

शोभना – सूर्योदयं पश्यामि।

विभा – शोभने! सूर्यः कदा उदयते?

शोभना – प्रभातसमये विभे!

विभा – समीचीनम्।

प्रभा – शोभने, घटिकां दृष्ट्वा कथय। अधुना समयः कः?

शोभना – अधुना प्रातः षड्वादनम्।

राधिका – समीचीनम्। माले! अधुना सूर्यस्य उदयः भवति किल?

माला – आम् राधिके।

सूर्योदय – सूर्योदये जनाः किं किं कुर्वन्ति?

राधिका – चित्रं दृष्ट्वा कथय।

माला – कथयामि। जनाः शयनात् उत्तिष्ठन्ति।

देवी – ततः दन्तधावनं कुर्वन्ति। केचन दन्तधावनं कृत्वा स्नानं कुर्वन्ति।

भामिनी – ते देवं नमन्ति। छात्राः स्वपाठान् पठन्ति।
ते पाठं लिखन्ति।

मालिनी – पिता समाचारपत्रं पठति।

कामिनी – छात्राः विद्यालयं गच्छन्ति। पिता कार्यालयं गच्छति।

भार्गवी – कृषकः क्षेत्रं कर्षति।

नन्दिनी – माता ओदनं पचति। एवं सर्वे स्वं-स्वं कार्यं कुर्वन्ति।

राधिका – पश्यत! आचार्यः आगतः। तूष्णीं भवत।
(आचार्यः कक्षां प्रविशति)

आचार्यः – प्रिय-छात्राः! अद्य वयं सौरशक्तेः उपयोगविषये किञ्चित् पठामः।

छात्राः – आचार्य! वयं पठितुम् इच्छामः ।

आचार्यः – भवतु। नमन! उत्तिष्ठ। कथय, सूर्यः कुत्र उदयते?

नमनः – आचार्य! सूर्यः पूर्वस्यां दिशि उदयते।

आचार्यः – शोभनम्। सः कुत्र अस्तं गच्छति?

नमनः – श्रीमन्। सूर्यः पश्चिमायां दिशि अस्तं गच्छति।

आचार्यः – शोभनमेव। उपविश। वरुण! उत्तिष्ठ। सूर्यस्य किरणाः कीदृशाः भवन्ति?

वरुणः – आचार्य! सूर्यकिरणाः अति प्रकाशयुक्ताः भवन्ति।

आचार्यः – समीचीनम्। छात्राः ! सूर्यः तेजोमयः अस्ति। तस्य तेजः संहरणीयम्।

प्रभुः – तेन किं प्रयोजनं सिध्यति?

आचार्यः – समीचीनः प्रश्नः । सूर्यस्य ऊर्जा विविधरूपेण उपयुक्ता भवति।

प्रभुः – गुरुदेव। सौरशक्तेः विविधान् उपयोगान् कथयतु।

आचार्यः – शोभनम्। सौरशक्त्या सौरशाकपाकस्थाली (सोलर-कुक्कर), सौरजलदाहकः (सोलर-वाटर-हीटर), जलउत्तोलकम् (सोलर- वाटर-पम्प), वाहनगति-नियन्त्रकम् इत्यादीनां साधनानाम् उपयोगः अनिवार्यः । विद्युत्-शक्तेः लवणस्य च उत्पत्तिः सौरशक्त्या भवति। एवं सौरशक्तेः अनेके उपयोगाः भवन्ति।

छात्राः – धन्याः वयं गुरुवर्य!

अनुशीलनम्

1. **सूर्यशक्तेः उपयोगः कथं क्रियते? मेलनं कृत्वा लिखत।**

साधनानि	**उपयोगाः**
सोलर-कुक्कर	उष्णोदक-उत्तोलनम्
सोलर-वाटर-हीटर	यातायात-नियन्त्रणम्
	भक्ष्याणां परिपाकः

उत्तराणि चित्वा (वाक्यरूपेण) पुनः लिखत।

(i)

(ii)

(iii)

2. **पठित्वा 'आम्' अथवा 'न' इति लिखत।**

(i) किं सौरशक्त्या लवणस्य उत्पत्तिः भवति? -----------

(ii) किं सौरशक्त्या विद्युत्-शक्तेः उत्पत्तिः अपि भवति? -----------

(iii) किं सौरविद्युत्-शक्त्या अनेकानि साधनानि सञ्चालितानि भवन्ति -----------

(iv) किं सौरशक्त्या उष्णोदकस्य उत्तोलनं सुकरं भवति?

(v) किं सौरशक्तिसाधनानाम् उपयोगेन वातावरणं सुरक्षितं भवति।

----

3. उचितम् उत्तरं चित्वा लिखत।

(i) सूर्यः ------------ (प्रातः/सायं) उदयते।

(ii) सूर्यः ------------ (पश्चिमायां/पूर्वस्यां) दिशि उदयते।

(iii) सूर्यः प्रातः ------------ (पञ्च/षड्) वादने उदयते।

(iv) सूर्योदये जनाः स्व-स्व-कर्माणि ------------ (कुर्वन्ति/न कुर्वन्ति)।

4. पाठात् चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत।

(i) सूर्यकिरणाः ------------ भवन्ति।

(ii) सूर्यः ------------ भवति।

(iii) सूर्यः तेजः ------------।

(iv) सूर्यस्य ऊर्जा अतीव ------------ भवति।

5. कः किं करोति? मेलनं कृत्वा लिखत।

माता	देवं नमति
पिता	क्षेत्रं कर्षति
गुरुः	गानं गायति
कृषकः	समाचार-पत्रं पठति
बालिका	पाठं पाठयति

भक्तः ओदनं पचति

(i) --

(ii) --

(iii) --

(iv) --

(v) --

(vi) --

6. एकेन पदेन उत्तरयत।

(i) सूर्यः कदा उदयते? -----------

(ii) सूर्यः कदा अस्तं गच्छति? -----------

(iii) कृषकः किं करोति? -----------।

(iv) छात्राः कुत्र गच्छन्ति? -----------।

(v) का गायति? -----------।

(vi) कः समाचार-पत्रं पठति? -----------।

7. चित्राणि दृष्ट्वा कः किं करोति इति लिखत।

(i)

(ii)

(iii)

(iv)

(v)

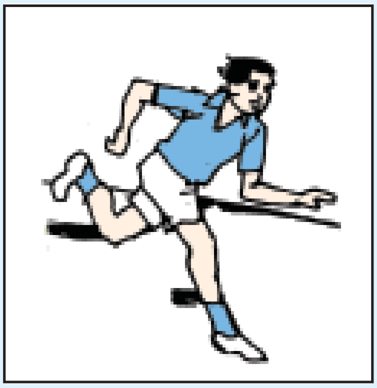

(vi)

वाक्यानि लिखत।

(i)

(ii)

(iii)

(iv)

(v)

(vi)

(vii)

9. सुभाषितानि -2

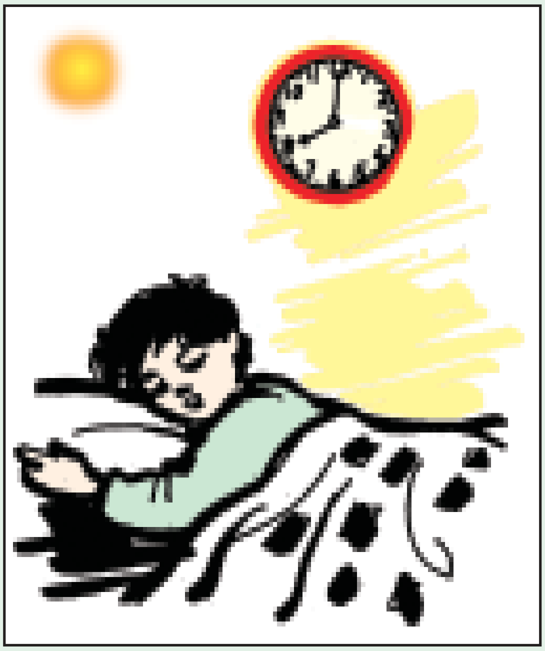

आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महारिपुः ।
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति।।

संख्याक्रमानुसारेण अन्वयस्य पूर्तिः अधःप्रदत्ते स्थाने करणीया।

(1) आलस्यं हि (4) महारिपुः (अस्ति) (7) नास्ति (3) शरीरस्थः (10) न अवसीदति (2) मनुष्याणां (5) उद्यम समः (6) बन्धुः (8) यं (9) कृत्वा (जनः)

अन्वयः

....

....

....

अनुशीलनम्

1. **आम् अथवा न इति लिखत।**
   - (i) किम् उद्यमसमानः बन्धुः नास्ति?
   - (ii) किम् आलस्यं मनुष्याणां मित्रम् अस्ति?
   - (iii) किम् उद्यमं कृत्वा जनः सुखम् अनुभवति?
   - (iv) शरीरे तिष्ठति इति शरीरस्थम्। किम् इदं शुद्धम?
2. **अधोलिखित-प्रश्नानाम् उत्तराणि एकेन पदेन लिखत।**
   - (i) कः महारिपुः अस्ति?
   - (ii) आलस्यं कुत्र तिष्ठति?
   - (iii) कः मनुष्याणां बन्धुः?
   - (iv) किं कृत्वा जनः जीवने अवसादं न प्राप्नोति?
3. **रेखाङ्कित-पदम् आदाय प्रश्ननिर्माणं कुरुत।**
   - (i) **आलस्यं** मनुष्याणां महारिपुः ।
   - (ii) उद्यमेन समः **बन्धुः** नास्ति।

अनाहूतः प्रविशति अपृष्टो बहु भाषते।
अविश्वस्ते विश्वसिति मूढचेता नराधमः ।।

संख्याक्रमानुसारेण अन्वयस्य पूर्तिः अधःप्रदत्ते स्थाने करणीया।

(2) प्रविशति (4) बहु भाषते (1) (यः) अनाहूतः (8) नराधमः (कथ्यते) (6) विश्वसिति (सः) (3) अपृष्टः (5) अविश्वस्ते (7) मूढचेताः

अन्वयः

....

....

....

अनुशीलनम्

1. **‘आम्’ अथवा ‘न’ इति लिखत।**

   (i) किं ज्ञानिजनः अनाहूतः प्रविशति?

   (ii) किं नराधमः अविश्वस्त-जने विश्वासं करोति?

   (iii) किं नरोत्तमः अपृष्टः अधिकं भाषते?

2. **अधोलिखित-प्रश्नानाम् उत्तराणि एकेन पदेन लिखत।**

   (i) कः अनाहूतः प्रविशति?

   (ii) कः नराधमः?

   (iii) नराधमः कदा बहु भाषते?

   (iv) नराधमः कस्मिन् विश्वसिति?

3. **रेखाङ्कितपदम् अधिकृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत।**

   (i) **नराधमः** अनाहूतः प्रविशति।

   (ii) मूढचेताः **अविश्वस्ते** विश्वसिति।

   (iii) **नरोत्तमः** पृष्टः भाषते।

   (iv) **सज्जनः** आहूतः प्रविशति।

विलोमार्थपदैः सह मेलयत।

उत्तराणि

अनाहूतः	पृष्टः
अपृष्टः	नरोत्तमः
नराधमः	आहूतः

अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम्।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्।।

संख्याक्रमानुसारेण अन्वयस्य पूर्तिः अधःप्रदत्ते स्थाने करणीया।

(1) अयं (5) गणना (8) कुटुम्बकम् (6) उदारचरितानां तु (2) निजः (7) वसुधा एव (3) परः वा इति (4) लघुचेतसां

अन्वयः

....

....

....

अनुशीलनम्

1. **'आम्' अथवा 'न' इति लिखत।**
   (i) लघुचेताः वसुधैव कुटुम्बकम् इति चिन्तयति।
   (ii) उदारचरितः अयं निजः, अयं परः इति न गणयति।
   (iii) उत्तमजनः सदा पूजनीयः ।
2. **अधोलिखित-प्रश्नानाम् उत्तराणि एकेन पदेन लिखत।**
   (i) केषां वसुधैव कुटुम्बकम्?
   (ii) लघुचेताः कीदृशो भवति?
3. **समानार्थक-पदैः सह मेलयत**

		उत्तराणि
निजः	भूमिः	---------
वसुधा	साधुः	---------
उदारचरितः	आत्मीय	---------
कुटुम्बकम्	अल्पमतिः	---------
लघुचेताः	परिवारः	---------

4. विशेषण-विशेष्य-मेलनं कुरुत।

परमं	महारिपुः	----------
शरीरस्थः	धर्मः	----------
मूढचेताः	तपः	----------
परमः	नराधमः	----------

सुखार्थी चेत् त्यजेत् विद्यां विद्यार्थी चेत् त्यजेत् सुखम्।
सुखार्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः सुखम्।।

संख्याक्रमानुसारेण अन्वयस्य पूर्तिः अधःप्रदत्ते स्थाने करणीया।

(2) चेत् (4) त्यजेत् (1) सुखार्थी (3) विद्यां (6) सुखं (5) विद्यार्थी चेत् (7) त्यजेत् (10) कुतः (8) सुखार्थिनः (13) कुतः (12) सुखं (9) विद्या (11) विद्यार्थिनः

अन्वयः

....

....

....

अनुशीलनम्

1. 'आम्' अथवा 'न' इति लिखत।

1. किं सुखार्थी विद्यां त्यजेत्?
2. किं विद्यार्थी सुखं त्यजेत्?
3. किं सुखार्थी विद्यां न प्राप्नोति?

2. अधोलिखित-प्रश्नानाम् उत्तराणि एकेन पदेन लिखत।

1. कः सुखं त्यजेत्?
2. सुखार्थी किं त्यजेत्?
3. विद्या कस्य न भवति?

3. समानार्थकपदैः मेलयत।

	उत्तराणि
विद्यार्थी	वर्जयेत्
त्यजेत्	छात्रः

4. रेखाङ्कितपदम् अधिकृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत।

1. **सुखार्थी** विद्यां त्यजेत्।
2. विद्यार्थी **सुखं** त्यजेत्।

10. गणनाकौशलम्

(अध्यापकः छात्राः च वार्ताम् कुर्वन्ति)

अध्यापकः – प्रिय-छात्राः। आगच्छत। अत्र अनेकानि वस्तूनि सन्ति। पश्यन्तु।

छात्राः – आचार्यवर्य, एतानि अतीव सुन्दराणि सन्ति।

अध्यापकः – वत्साः, गणनाकौशलं पश्यत। दर्शयामि।

छात्राः – आम् आर्य, दर्शयतु।
संस्कृतभाषायां गणना कथं कर्तव्या?

अध्यापकः – समीचीनः प्रश्नः। अधुना कथयामि।

शब्दसूचीं पश्यत। एतानि चित्राणि अपि पश्यत।
गणयित्वा कथयत।

(संख्यावाची शब्दसूची)

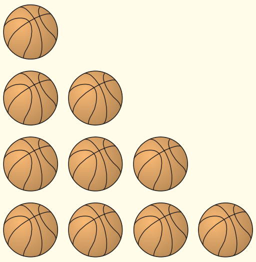

एकः कन्दुकः
द्वौ कन्दुकौ
त्रयः कन्दुकाः
चत्वारः कन्दुकाः

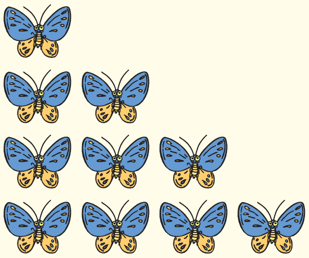

एका तितलिका
द्वे तितलिके
तिस्रः तितलिकाः
चतस्रः तितलिकाः

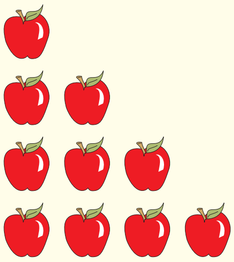

एकं सेवफलम्
द्वे सेवफले
त्रीणि सेवफलानि
चत्वारि सेवफलानि

(छात्राः गणयन्ति)

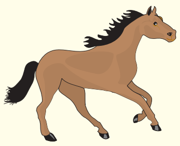

.... अश्वः
.... हस्ताः

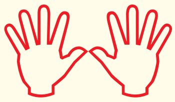

.... हस्तौ
.... कन्दुकाः

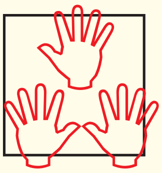

.... माला

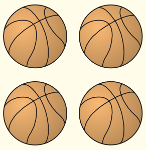

.... कन्ये

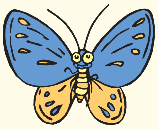

.... तितलिका

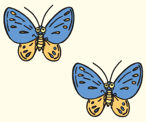

.... तितलिके

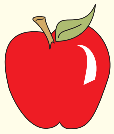

.... फलम्

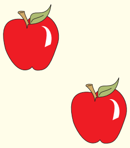

.... फले

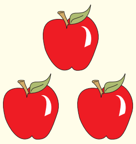

.... फलानि

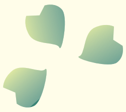

.... पर्णानि

.... अङ्गुलयः

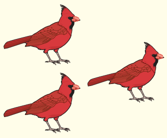

.... पक्षिणः

.... मयूरः

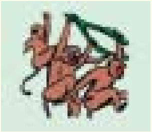

.... वानराः

.... काकः

.... कुमाराः

अनुशीलनम्

1. चित्रं दृष्ट्वा रिक्तस्थानानि पूरयत।

.... बालकः

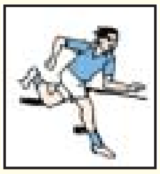

बालकः किं करोति?

....

बालकः ....

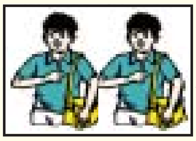

.... बालकौ स्तः

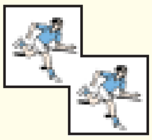

बालकौ किं कुरुतः?

....

बालकौ ....

चित्रे कति बालकाः सन्ति?

ते किं कुर्वन्ति?

....

....

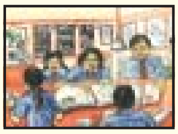

अत्र कति जनाः सन्ति?

....

सूची – धावतः, क्रीडन्ति, धावति

2.

.... छात्रा छात्रा किं करोति?

.... छात्रा.........................

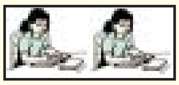

.... बालिके लिखत:

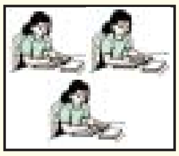

चित्रे कति बालिका: सन्ति?

चित्रे .... बालिका: सन्ति।

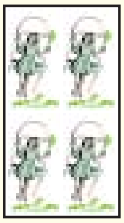

चित्रे कति - बालिका: सन्ति?

चित्रे .... बालिका: सन्ति।

बालिका: किं कुर्वन्ति?

बालिका: ....

सूची - लिखति, क्रीडन्ति लिखत:, लिखन्ति

3. **संख्यावाचक-पदैः रिक्तस्थानानि पूरयत।**

सूची – एका, एकं, द्वौ, द्वे, एकः, द्वे, तिस्रः, त्रीणि, त्रयः, चत्वारि, चतस्रः, चत्वारः, पञ्च, दश, सप्त।

(i) सर्वेषां .... मस्तकम् अस्ति।

(ii) सर्वेषां .... नासिका अस्ति।

(iii) सर्वेषां .... मुखम् अस्ति।

(iv) सर्वेषां .... कर्णौ स्तः ।

(v) सर्वेषां .... चरणौ स्तः ।

(vi) सर्वेषां .... नेत्रे स्तः ।

(vii) .... पुरुषाः गच्छन्ति।

(viii) .... बालिकाः क्रीडन्ति।

(ix) .... फलानि पतन्ति।

(x) .... गृहाणि अत्र सन्ति।

(xi) .... महिलाः नमन्ति।

(xii) .... बालिकाः धावन्ति।

(xiii) .... बालिके गायतः ।

(xiv) हस्ते .... अङ्गुलयः सन्ति।

(xv) सप्ताहे .... दिनानि सन्ति।

(xvi) हस्तयोः .... अङ्गुलयः सन्ति।

4. चित्रं दृष्ट्वा गणयित्वा च लिखत।

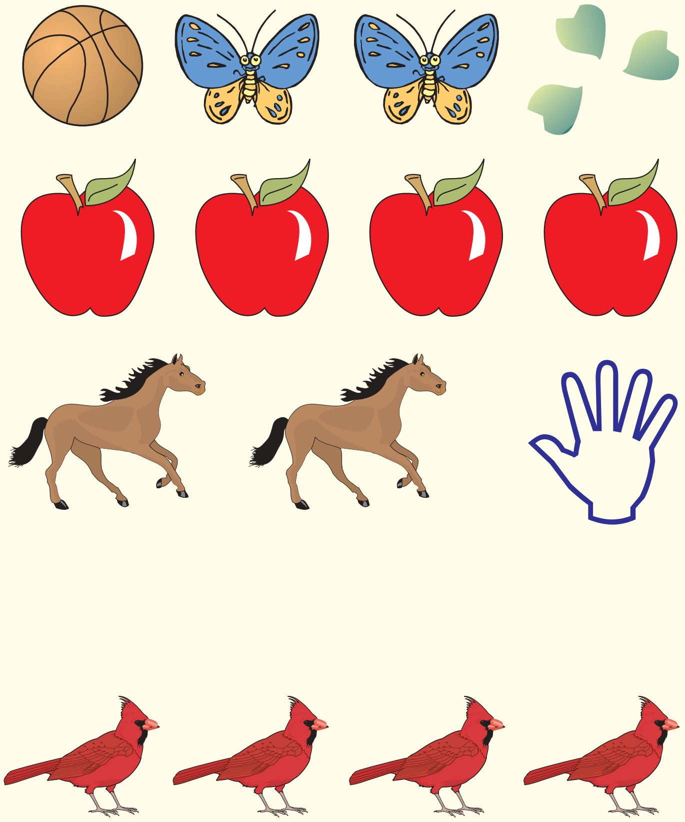

यथा

(i) एकः कन्दुकः

(ii) ---------- ----------

(iii) ---------- ----------

(iv) ---------- ----------

(v) ---------- ----------

(vi) ----------- -----------

(vii) ----------- -----------

(viii) ----------- -----------

5. रिक्तस्थानानि पूरयत।

10	-----------	कन्दुकाः
1	-----------	चन्द्रः
4	-----------	पुष्पाणि
2	-----------	मयूरौ
5	-----------	घण्टाः
3	-----------	वीणाः

11. वयम् स्वास्थ्यरक्षकाः

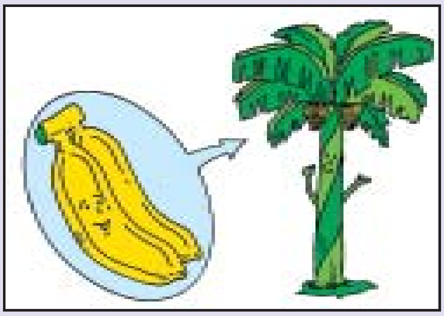

अहम् कदलीवृक्षः अस्मि्
मम पत्राणि विशालानि सन्ति।
एतत् मम कदलीफलम्।
एतस्य वर्णः हरितः भवति।
यदा एतत् पक्वं भवति, तदा एतस्य वर्णः पीतः भवति। जनाः एतत् खादन्ति स्वस्थाः च भवन्ति।

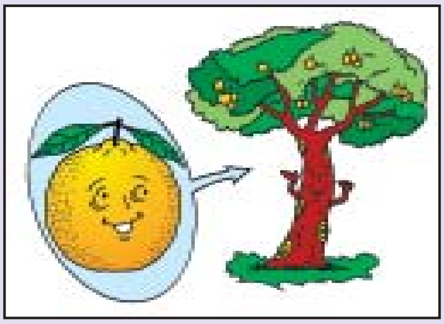

अहम् नरङ्गवृक्षः।
मम पत्राणि अति लघूनि
मम पुष्पं रक्तवर्णस्य भवति
मम आकारः लघुः परन्तु कार्यं महत्।
अहं रुगणानां बहु सेवां करोमि।
मम फलं नारङ्गम् शरीरस्य तापस्य रक्षकः।
उपक्वम् एतत् हरितवर्णम्, पक्तं च पीतवर्णम्।
यदा-कदा पक्वानि अपि हरितानि भवन्ति।

अहं सेववृक्षा:।

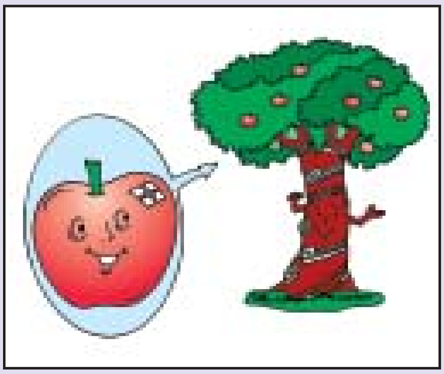

मम फलं 'सेवफलम्' एतत् हरितवर्णं रक्तवर्णं पीतवर्णं च भवति। मम फले अय: शक्ति:।

कथ्यते च –"य: एकं सेवफलं प्रतिदिनं खादति, स: सदैव नीरोगी भवति।" उपकारे एव मम विशवास:

अहंत दाडिमवृक्ष:।

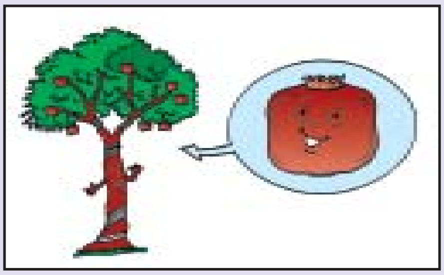

मम रक्तानि लघुपुष्पाणि दीपवत् सुन्दराणि भवन्ति।

मम फलं दाडिमं मञ्जूषावत् अस्ति। अस्मिन रसयुक्तानि बीजानि भवन्ति। एतानि रक्तवर्धकानि भवन्ति। परोपकाराय एव मम जीवनम्।

अहं आम्रवृक्ष:।

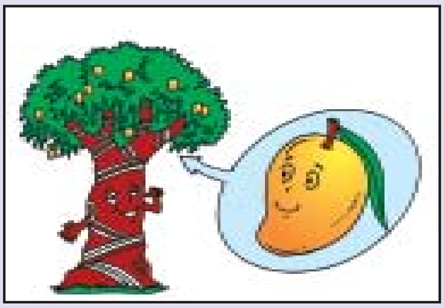

मम फलं फलानां राजा मन्यते।

मम फलानाम् अनेके उपयोगा:।

कोकिल: मम शाखास स्थित्वा मधुरगानेन सर्वेषां चित्तं हरति सुखं च यच्छति।

वयं सर्वे जनानां सेवां
कुर्मः वयम् जनानाम्
स्वास्थ्यस्य रक्षकाः।

अनुशीलनम्

1. चित्रं पश्यत्, फलस्य नाम लिखत

यथा

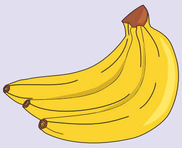	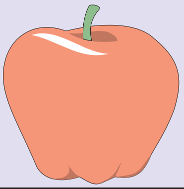		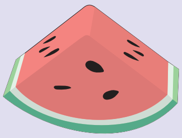
कदलीफलम्	----------	----------	----------
	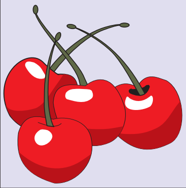	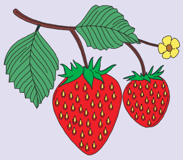	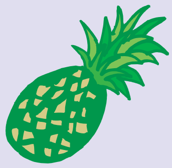
----------	----------	----------	----------
	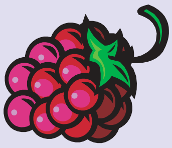		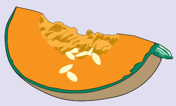
----------	----------	----------	----------

2. वृक्षाणां चित्राणि पश्यत, वृक्षाषां नामानि लिखत

यथा

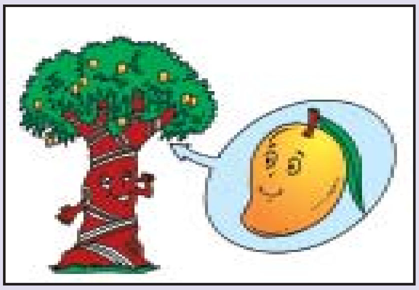

आम्रवृक्षः

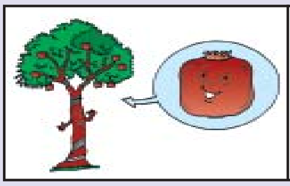 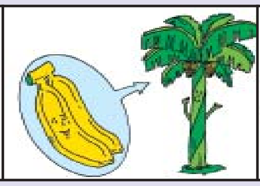 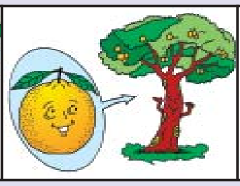 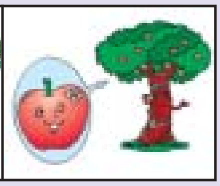

-------- -------- -------- --------

3. 'आम्' अथवा 'न' इति रूपेण उत्तरं लिखत

		आम्/न
यथा	किं कदलीफलं नीलं भवति?	---- / न
(i)	किं सेवफले अयः शक्तिः भवति?	---- / ----
(ii)	किं द्राक्षाफलानां वृक्षाः भवन्ति?	---- / ----
(iii)	किं कोकिलः आमृवृक्षे गायति?	---- / ----
(iv)	किं दाडिमफलं मञ्जूषावत् भवन्ति?	---- / ----
(v)	किं कदलीपत्राणि लघूनि भवन्ति?	---- / ----
(vi)	किं नारङ्गस्य रसः तायं वर्धयति?	---- / ----

4. एकवचनात् बहुवचने परिवर्तनं कुरुत

यथा	आम्रस्य	वृक्षः	आमृण्मं	वृक्षाः।
(i)	सेवस्य	रसः	------	रसाः।
(ii)	वृक्षस्य	छाया	------	छायाः।
(iii)	फलस्य	वर्णः	------	------
(iv)	पत्रस्य	उपयोगः	------	------
(v)	जनस्य	सेवा	------	------
(vi)	बालकस्य	स्वास्थ्यम्	------	स्वास्थ्यम्

(जनानाम्, फलानाम्, बालकानाम्, पत्राणाम्, सेवानाम्, वृक्षाणाम्)

5. विलोमशब्दानम् मेलयत

(i)	पक्वम्	(क) लघु
(ii)	विशालम्	(ख) आगच्छति
(iii)	शमयति	(ग) अपक्वम्
(iv)	गच्छति	(घ) स्वस्थः
(v)	कग्णः	(ङ) वर्धयति

6. विशेषण-विशेष्यं योजयत

	विशेषणानि		विशेष्याणि
(i)	कृष्णः	(क)	फलम्
(ii)	पक्वम्	(ख)	फलानाम्
(iii)	शुष्काणाम्	(ग)	बीजानि

(iv)	सौन्यर्दभयानि	(घ)	वर्णः
(v)	रसमयानि	(ङ)	उपयोगान्
(vi)	विविधानम्	(च)	पुष्पाणि

पदानुशीलनी

मम विद्यालयः

विशालः	Big
शिक्षकः	Teacher
अध्यापकः	Teacher
श्रेणी	Class
नूतनपद्धत्या	By new method
रसायनम्	Chemistry
भौतिकम्	Physics
संगणकम्	Computer
क्रीडा–क्षेत्रम्	Play ground
पुस्तकालयः	Library
वक्रदण्डैः	Hockey sticks
ध्वनिमुद्रिका	Cassette
ध्वनिग्राहकम्	Mike
ध्वनि विस्तारकम्	Loud Speaker
प्रक्षेपण–यन्त्रम्	Overhead projector
दूरदर्शन–यन्त्रम्	Television
कृष्णफलकम्	Black board

मालाकारः	Gardener
पुरतः	In front of
व्यायामः	Exercise
तूष्णीम्	Silently
उपवनम्	Garden
प्रधानाचार्यः	Headmaster

जन्तुशाला

तातः	Father
बस	Bus
पशुः	Animal
सिंहः	Lion
गजः	Elephant
वानरः	Monkey
मकरः	Crocodile
स्थूलः	Fat
सारसः	Crane
गण्डकः	Rhino
जन्तुशाला	Zoo
चटकः	Sparrow

शुकः	Parrot
मयूरः	Peacock
सुन्दरः	Beautiful
बकः	Crane
बिडालः	Cat
कुक्कुरः	Dog
कुक्कुटः	Cock
भल्लूकः	Bear
श्रृगालः	Jackal
घोटकः अश्वः	Hore
गर्दभः	Donkey
उष्ट्रः	Camel
हरिणः	Deer
शशकः	Rabbit
कूर्मः	Tortoise
गर्जनम्	Roaming
भषणम्	Barlesing
हेषणंम्	Neighsing
हम्भा	Mooing
गर्दनम्	Breying

घुट्कारं	Hooting
दीर्घराव:	howling
मेनाद:	Mewing
बृंहणम् सारणी	Table

सुभाषितानि–1

गुरू:	Teacher
पाठ:	Lesson
सहपाठक:	Classmate
खेलामि	I Play
दृढं	Firm
क्रीडाङ्गणे	In the play ground
तत:	Then
वृद्ध:	aged
चत्वारि	four
आयु:	Life span
विद्या	Knowledge
यश:	Fame
बलम्	Strength
अभिवादनम्	Worshipping respect

शीलम्	Conduct
वर्धन्ते	grow (P)
नित्यम्	always
भाषासु	Among the languages
मुख्या	Important
दिव्या	Divine
गीर्वाण भारती	Sanskrit Language
मधुरम्	Sweet
काव्यम्	Poetry
सुभाषितम्	Good Sayings
छाया	Shade
आतपे	In the sun
फलानि	Fruits
परार्थाय	For others
वृक्षाः	Trees
सत्पुरुषः	Good people
इव – (अ)	Like

कोणार्कः

शैक्षिक–भ्रमणम्	Educatinoal Tour

सुप्रभानम्	Good Morning
अर्कः	Sun
कोणः	Ray
अवगतम्	Understood
समीचीनम्	Good
मन्दिरम्	Temple
रथः	Chariot
पर्यटनस्थानम्	Tourist Spot
प्रसिद्धः	Famous

चतुरः काकः

काकः	Crow
श्रृगालः	Jackal
गायकः	Singer
चतुरः	Clever
मूर्खः	Fool
अधः	Below
दूरम्	Distance
दुःखितः	Sad
बुभुक्षितः	Hungry

खगः	Bird
मधुरः	Sweet
मित्रम्	Friend
अपूपः	Cake
वञ्चितः	Deceived
जालम्	Net

कालिदासः

मानचित्रम्	Map
प्रविशति	Enters
प्रणमति	Bows Down
महापुरुषः	Greatman
कृपया	Kindly
भारतीयः	Indian
अधः	Below
वत्स!	O Child!
कस्मिन्	In which
समीचीनम्	good
ध्यानेन	with attention
प्रसिद्धः	famous

रचना	composition
संस्कृति	Culture
वर्णित	described
साहित्यम्	Literature
रत्नम्	gem
पृथिवी	earth
सेवकः	servant
क्षितिः	earth
सुहृदः	friends
सभा, समिति, संसद्	assembly, court
भूपतिः, नृपतिः, नृपः	king

क्रीडादिवसः

क्रीडादिवसः	Sports Day
परस्परम्	Each other
अतिप्रसन्नः	Very happy
अद्य	Today
क्रीडाज्योति	Olympic Torch
धावनप्रतियोगिता	Race
दीर्घउत्पतनप्रतियोगिता	Long jump

पादकन्दुक-क्रीडा	Foot ball
अतिथिः	Guest
प्रमोदः	Happiness
वितरिष्यति	Will distribute
पारितोषिकम्	Prize
पदकम्	Medal
दलम्	Team
खेलन्ति	Play
निर्णायकः	Reference
विक्रान्तः	Winner
सीटिकारवम्	Whistle
लक्ष्यस्थलम्	Goal
बद्धं करोति	Ties

सूर्यः

उदयते	Raises
प्रभाते	in the morning
घटिका	Clock
समयः	Time
उत्तिष्ठन्ति	Wake up

दन्तधावनम्	Brushing the teeth
ओदनम्	Food (rice)
कार्यालय	Office
कृषकः	Farmer
तूष्णीम्	Silently
सूर्यशक्तिः	Solar energy
पूर्वस्याम्	in the east
पश्चिमायाम्	in the west
दिशि	direction
शोभनम्	Good
उपविश	sit (you)
उत्तिष्ठ	stand (you)
किरणः	rays
कीदृशः	What kind of / Like what
प्रकाशयुक्तः	Having brightness
तेजोमयः	Full of powerful says
संहरणीयः	To be collected (storing)
मान्यवर	Respectful sir
ऊर्जा	Energy
उपयुक्त	Useful

विविध	different types
सौर शाकपाकस्थाली	Solar cooker
सौरजलदाहकः	Solar water heaker
वाहनगतिनियन्त्रकम् (Controller)	Solar Traffic Signal
अनिवार्यः	Unavoidable
विद्युत्शक्तिः	Electricity
लवणम्	Salt
उत्पत्तिः	Production
विस्तरेण	in detail
कर्षति	ploughs
गायति	sings
पचति	Cooks
प्रक्षालयति	Washes

सुभाषतानि-2

आलस्यम्	Laziness
मनुष्यः	Man
शरीरम्	Body
महारिपुः	Fatal enemy

उद्यमः	Effort
अवसीदति	Suffers
बन्धुः	Relative
अनाहूतः	Not invited
प्रविशति	Enters
अपृष्टोः	Not asked
बहु भाषते	Speaks too much
अविश्वस्ते	not trustworthy
विश्वसिति	Believes
मूढचेताः	Foolish
नराधमः	Low-minded/Lowest
अयम्	This
निजः	One's own
परः	Others
गणना	counting
लघुचेताः	Low Minded
उदारचरितः	Noble
वसुधा	Earth
कुटुम्बकम्	Family
सुखार्थी	Seeker of pleasure
त्यजेत्	Should abandon

विद्या	Knowledge
सुखम्	Happiness
कुतः	(अ) From Where
विद्यार्थी	Student

गणनाकौशलम्

अनेकानि	Many
गणना	Counting
सुन्दराणि	Beautiful
कथम्	How
कर्तव्यम्/कर्तव्या/कर्तव्यः	Should be done
प्रश्नः	Question
मञ्जूषा	Tabular Column
अधुना	Now
शब्दसूची	Box with words
घटः	pot
कन्दुकः	Ball
कति	How many
पर्णम्	Leaf
अङ्गुली	Finger

चरणः	Foot
घण्टा	Bell
यच्छति	Gives
चलति	Walks

संस्करण

प्रतियां :

© CBSE

मूल्य :

प्रकाशक : **सचिव, केन्द्रीय माध्यमिक शिक्षा बोर्ड**
2, सामुदायिक केन्द्र, शिक्षा केन्द्र, दिल्ली-110 092

अक्षर-संयोजन : **मल्टी ग्राफिक्स,** 5745/81, रैगरपुरा, करोल बाग, दिल्ली-05

मुद्रक :

भारत का संविधान

उद्देशिका

हम, भारत के लोग, भारत को एक ‘[सम्पूर्ण प्रभुत्व-संपन्न समाजवादी पंथनिरपेक्ष लोकतंत्रात्मक गणराज्य] बनाने के लिए, तथा उसके समस्त नागरिकों को:

सामाजिक, आर्थिक और राजनैतिक न्याय,
विचार, अभिव्यक्ति, विश्वास, धर्म
और उपासना की स्वतंत्रता,
प्रतिष्ठा और अवसर की समता

प्राप्त कराने के लिए,
तथा उन सब में,

व्यक्ति की गरिमा और [2] [राष्ट्र की एकता
और अखण्डता] सुनिश्चित करने वाली बंधुता

बढ़ाने के लिए

दृढ़संकल्प होकर अपनी इस संविधान सभा में आज तारीख 26 नवम्बर, 1949 ई॰ को एतद्द्वारा इस संविधान को अंगीकृत, अधिनियमित और आत्मार्पित करते हैं।

---

1. संविधान (बयालीसवां संशोधन) अधिनियम, 1976 की धारा 2 द्वारा (3.1.1977) से "प्रभुत्व-संपन्न लोकतंत्रात्मक गणराज्य" के स्थान पर प्रतिस्थापित।

2. संविधान (बयालीसवां संशोधन) अधिनियम, 1976 की धारा 2 द्वारा (3.1.1977 से), "राष्ट्र की एकता" के स्थान पर प्रतिस्थापित।

भाग 4 क

मूल कर्त्तव्य

51 क. मूल कर्त्तव्य – भारत के प्रत्येक नागरिक का यह कर्त्तव्य होगा कि वह –

(क) संविधान का पालन करे और उसके आदर्शों, संस्थाओं, राष्ट्रध्वज और राष्ट्रगान का आदर करे;

(ख) स्वतंत्रता के लिए हमारे राष्ट्रीय आंदोलन को प्रेरित करने वाले उच्च आदर्शों को हृदय में संजोए रखे और उनका पालन करे;

(ग) भारत की प्रभुता, एकता और अखंडता की रक्षा करे और उसे अक्षुण्ण रखे;

(घ) देश की रक्षा करे और आह्वान किए जाने पर राष्ट्र की सेवा करे;

(ङ) भारत के सभी लोगों में समरसता और समान भ्रातृत्व की भावना का निर्माण करे जो धर्म, भाषा और प्रदेश या वर्ग पर आधारित सभी भेदभाव से परे हों, ऐसी प्रथाओं का त्याग करे जो स्त्रियों के सम्मान के विरुद्ध हैं;

(च) हमारी सामासिक संस्कृति की गौरवशाली परंपरा का महत्त्व समझे और उसका परीक्षण करे;

(छ) प्राकृतिक पर्यावरण की जिसके अंतर्गत वन, झील, नदी, और वन्य जीव हैं, रक्षा करे और उसका संवर्धन करे तथा प्राणिमात्र के प्रति दयाभाव रखे;

(ज) वैज्ञानिक दृष्टिकोण, मानववाद और ज्ञानार्जन तथा सुधार की भावना का विकास करे;

(झ) सार्वजनिक संपत्ति को सुरक्षित रखे और हिंसा से दूर रहे;

(ञ) व्यक्तिगत और सामूहिक गतिविधियों के सभी क्षेत्रों में उत्कर्ष की ओर बढ़ने का सतत प्रयास करे जिससे राष्ट्र निरंतर बढ़ते हुए प्रयत्न और उपलब्धि की नई उंचाइयों को छू ले।

THE CONSTITUTION OF INDIA

PREAMBLE

WE, THE PEOPLE OF INDIA, having solemnly resolved to constitute India into a [1] **SOVEREIGN SOCIALIST SECULAR DEMOCRATIC REPUBLIC** and to secure to all its citizens :

JUSTICE, social, economic and political;

LIBERTY of thought, expression, belief, faith and worship;

EQUALITY of status and of opportunity; and to promote among them all

FRATERNITY assuring the dignity of the individual and the [2] [unity and integrity of the Nation];

IN OUR CONSTITUENT ASSEMBLY this twenty-sixth day of November, 1949, do **HEREBY ADOPT, ENACT AND GIVE TO OURSELVES THIS CONSTITUTION.**

---

1. Subs, by the Constitution (Forty-Second Amendment) Act. 1976, sec. 2, for "Sovereign Democratic Republic (w.e.f. 3.1.1977)
2. Subs, by the Constitution (Forty-Second Amendment) Act. 1976, sec. 2, for "unity of the Nation (w.e.f. 3.1.1977)

THE CONSTITUTION OF INDIA

Chapter IV A

Fundamental Duties

ARTICLES 51A

Fundamental Duties - It shall be the duty of every citizen of India-

(a) to abide the Constitution and respect its ideals and institutions, the National Flag and the National Anthem;

(b) to cherish and follow the noble ideals which inspired our national struggle for freedom;

(c) to uphold and protect the sovereignty, unity and integrity of India;

(d) to defend the country and render national service when called upon to do so;

(e) To promote harmony and the spirit of common brotherhood amongst all the people of India transcending religious, linguistic and regional or sectional diversities; to renounce practices derogatory to the dignity of women;

(f) to value and preserve the rich heritage of our composite culture;

(g) to protect and improve the natural environment including forests, lakes, rivers, wild life and to have compassion for living creatures;

(h) to develop the scientific temper, humanism and the spirit of inquiry and reform;

(i) to safeguard public property and to abjure violence;

(j) to strive towards excellence in all spheres of individual and collective activity so that the nation constantly rises to higher levels of endeavour and achievement.

पुरोवाक्

भाषाशिक्षणे श्रवणं, भाषणं, पठनं लेखनञ्च इति चतुर्णाम् कौशलानाम् महत्त्वम् अनुभूय विद्यालयेषु संस्कृतस्य शिक्षणार्थम् उपयुक्तपाठ्यक्रम-पाठ्यपुस्तक-अभ्यासपुस्तक-श्रव्यदृश्योपकरणानां च निर्माणे केन्द्रियमाध्यमिकाशिक्षासंगठनस्य शैक्षणिकविभाग: निरन्तरमेव प्रयत्नशील: विद्यते। एतदुद्दिश्य एव संस्कृतशिक्षणे संप्रेषणोपागममधिकृत्य अनेन सङ्घठनेन माध्यमिक- उच्चमाध्यमिककक्षाभ्य: नवीनसंस्कृतपाठ्यक्रमस्य तदनुकूलञ्च पाठ्यपुस्तकानां विकासाय एका नवीना प्रायोजना प्रचालिता आसीत। 'कणिका' इति इदं संस्कृतस्य पाठ्यपुस्तकम् अस्यां शृङ्खलायाम् षड्-कक्षाया: सुकोमलमतिबालानां कृते विकसितम्। बाला: परिचितपरिवेशे चित्रै: शब्दै: च स्वयम् एव पाठानां भावम् अवबोद्धुं समर्था: भवेयु: इत्येव अस्ति अस्य पुस्तकस्य प्रमुखोद्देश्यम्। एतदर्थं आवश्यकम् अस्ति यत् कक्षाया: वातावरणम् संस्कृतमयं भवेत् येन बाला: स्वयमेव संस्कृतम् वक्तुं प्रेरिता: भविष्यन्ति एतादृशी अस्माकम् इच्छा अस्ति।

अस्यां प्रायोजनायां यै: पाठ्यक्रमसमितिसदस्यै: अनवरतं परिश्रम: कृत: ते नूनं साधुवादानर्हन्ति। केन्द्रीयमाध्यमिकशिक्षाबोर्ड इति सङ्घठनस्य शैक्षणिकनिदेशक: श्री जी॰ बालसुब्रह्मण्यन् अस्यां प्रायोजनायां समये समये बहुमूल्यं योगदानम् कृतवान्। तेषां सततप्रयासेन एषा प्रायोजना सफलीजाता। सङ्घठनस्य उपशिक्षाधिकारी डा॰ साधना पाराशर: अपि पुस्तकस्य निर्माणे विशिष्टं योगदानं कृतवती। अन्यैरपि च अस्य पुस्तकस्य समीक्षणाय संशोधनाय मुद्रणाय च सहयोग: दत्त: तान् सर्वान् प्रति केन्द्रीयमाध्यमिकशिक्षासङ्घठनम् स्वकृतज्ञतां ज्ञापयति।

शिक्षा-जगति किमपि मौलिकं लेखनं कार्यं वा अन्तिममिति कथयितुम् न शक्यते। सर्वत्र उपस्कारस्य अवकाश: विद्यते। अत: अस्य पुस्तकस्य संशोधनाय परामर्शा: अपेक्षिता: स्वागतार्हा: च।

श्री अशोक गाङ्गुली

अध्यक्ष:, केन्द्रीय-माध्यमिक-शिक्षा-बोर्ड:

दिल्ली

कृतज्ञताज्ञापनम्

केन्द्रीय माध्यमिक शिक्षा बोर्ड समिति

श्री अशोक गाङ्गुली, अध्यक्ष, के. मा. शि. बोर्ड, नई दिल्ली

श्री जी. बालसुब्रह्मण्यन्, निदेशक (शैक्षणिक), के. मा. शि. बोर्ड, नई दिल्ली

संस्कृत परामर्श समिति-सदस्य

प्रो. वाचस्पति

प्रो. कुटुम्ब शास्त्री

डॉ. नोदनाथ मिश्र

श्री चमूकृष्ण शास्त्री

श्री चाँद किरण सलूजा

पाठ्यपुस्तक निर्माण समिति

श्रीमती डॉ. चन्द्रा रमणी

श्री एन्. पञ्चापगेशम्

श्री सु. पार्थसारथि

श्री पी. जी. सुब्रह्मण्यन्

श्री डॉ. पी. रङ्गराजन्

श्री के. एस्. शिरीष

सम्पादन समिति

श्री चांद किरण सलूजा (संयोजक)

डॉ. नरेन्द्र

श्रीमती शशि प्रभा गोयल

श्रीमती संतोष कोहली

प्रायोजनाधिकारी

डॉ. साधना पाराशर, सह-शिक्षा अधिकारी, के. मा. शि. बोर्ड, नई दिल्ली

विषयसूची

	वन्दना	पृ. सं.
1.	मम विद्यालयः	2
2.	जन्तुशाला	12
3.	सुभाषितानि-1	20
4.	कोणार्कः	29
5.	बुद्धिमान् काकः	33
6.	कालिदासः	40
7.	क्रीडादिवसः	46
8.	सूर्याय नमः	53
9.	सुभाषितानि-2	60
10.	गणनकौशलम्	70
11.	वयम् स्वास्थ्यरक्षकाः	78
12.	पदानुशीलिनी	85